

ГІРСЬКА ШКОЛА ЯК ПРОСТІР ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ЗРОСТАННЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Розкрито особливості складного і багатогранного процесу розвитку молодшого школяра в освітньому просторі гірської школи. Автор акцентує увагу на соціокультурному складникові цього процесу, описує провідні чинники впливу, різні підходи та концепції розвитку і формування особистості, подає варіанти створення виховного соціокультурного простору школи. Описано роль педагогів, батьків та громадськості в інтелектуальному розвитку особистості молодшого школяра, розкрито змістові елементи освітнього простору гірської школи та їхній вплив на формування підростаючої особистості.

Ключові слова: виховне середовище, соціокультурний простір, формування особистості, розвиток, виховання, соціалізація.

Складні соціокультурні реалії сьогодення спрямовують вектор змін в освіті на забезпечення готовності і здатності людини безперервно оновлювати та збагачувати досвід, що відповідає тенденціям навколишньої дійсності, запобігаючи таким чином виникненню суперечностей і проблем. Тому основне призначення освіти вбачаємо в тому, щоб виступати чинником розвитку людини, суспільства, науки, культури, виробництва й економіки.

Сучасна система освіти переживає етап масштабного реформування, який зумовлений демократичним соціально-політичним та економічним розвитком країни загалом і конкретного регіону зокрема. Суспільство очікує від освіти виконання не тільки виховної, освітньої, інтелектуально-розвивальної функцій, але і таких, як валеологічна, соціокультурна, творчо-перетворювальна, інноваційно-пошукова, соціально-захисна та інші. За цих умов пріоритетом стає втілення ідеї виховання людини самостійної, відповідальної, ініціативної, мислячої, здатної вибудувати свою життєву траєкторію і реалізувати інтелектуальний та творчий потенціал.

Як свідчить аналіз досліджень і публікацій, вплив соціокультурних чинників на розвиток особистості та її поведінку уже тривалий час цікавить як вітчизняних (Р. Вайнола,

А. Капська, Н. Лавриченко та інші), так і зарубіжних дослідників (Р. Лінтор, М. Лукашевич, Д. Мацумото, А. Мудрик, С. Подмазін та інші). На особливу увагу заслуговують праці В. Бочарової, Л. Буєвої, О. Валуйського, І. Катерного, В. Семєнова, О. Сусської, О. Сухомлинського, С. Шевченко та інших, в яких розкриваються проблеми соціокультурного виховання та впливу соціуму на людину.

Упродовж останніх років учені все частіше звертаються до ідеї освітнього простору під час вирішення педагогічних, організаційно-управлінських завдань. Поняття “освітній простір” стало предметом обговорення не лише серед науковців (М. Віленський, В. Конєв, О. Мещерякова, В. Слободчиков, І. Шендрік, Б. Ельконін та інші), але й серед педагогів загальноосвітніх шкіл.

Мета статті полягає у розкритті соціокультурного складника формування особистості в умовах загальноосвітньої школи гірського регіону. Провідним завданням є розкриття шляхів інтелектуального зростання особистості.

Важливим показником утвердження інноваційної моделі розвитку економіки України і держави загалом є модернізація системи освіти. Невід’ємним елементом цієї моделі є гірська загальноосвітня школа, яка виконує не лише освітню, а й соціокультурну функцію, зберігаючи таким чином генетичний потенціал українського етносу. І не тільки на Прикарпатті, Закарпатті та Буковині, але і в багатьох інших регіонах України, відіграючи роль провідного і визначального осередку соціально-культурного, інформаційно-технологічного, науково-просвітницького та ідейно-духовного життя територіальної громади.

Надзвичайно актуальною на сьогодні є проблема створення у гірському регіоні Українських Карпат такої мережі навчальних закладів, яка б забезпечувала високу якість освіти, доступність та неперервність її здобуття, близькість школи до дітей та врахування регіональних особливостей. Вирішення цієї проблеми значно підвищить ефективність засвоєння знань, заощадить фізичні сили і час вихованців, дасть змогу уникнути відчуженості від рідної домівки в ранньому віці.

Загальноосвітній навальний заклад є ідеальним середовищем становлення та розвитку життєвого проекту особистості, її інтелектуального і творчого зростання. “Школа – невід’ємна

складова життя (елемент життєвого простору) учнів, які в ній навчаються. Завдяки системності навчання в школі, вона може вплинути майже на всі складові структури особистості, розкрити та розвинути життєвий потенціал учня і у багатьох випадках сприяти його реалізації. Школа є системотворчим чинником навчально-пізнавальної діяльності учнів. Жодна соціальна інституція не може забезпечити такої системності та методичної забезпеченості у пізнанні людиною природи та суспільства” [1].

Важливу роль відіграє школа у становленні життєвих принципів, норм та життєвих цінностей особистості. Це пов'язано як із тривалістю перебування у виховному, ціннісно-нормативному просторі школи, так і з системністю впливу школи на прийняття учнем цінностей та норм, формування його життєвих орієнтацій. У школі особистість сприймає цінності, принципи, норми поведінки, які знаходять своє відображення у різноманітних ракурсах виховного простору, відтворюються та дублюються у змісті освіти, шкільних програмах, підручниках, навчальних текстах, вимогах до діяльності та поведінки учнів [8, с. 144–145]. Організоване на відповідному рівні навчання в школі сприяє розвитку вольових якостей, формуванню основ самодисципліни, вміння вчитися, організовувати свою діяльність (життєвий простір) та життєвий час.

Традиційна модель організації навчально-виховного процесу, на жаль, недостатньо навчає молоду людину життєвого проектування, не виховує у неї специфічні якості, необхідні для організації власного життєвого простору, не забезпечує набуття досвіду практичної діяльності особистості, не готує її до співжиття у суспільстві змін та трансформацій.

Реалізація окреслених завдань можлива за умов створення в інноваційних навчальних закладах педагогічно збагаченого середовища, продуктивного виховного простору. Адже, як стверджує, І. Єрмаков, “саме через виховний простір проектується вплив факторів виховання (вітального, предметного, екологічного, інформаційного, освітнього, соціокультурного,) на процес становлення життєтворчості, життєвого проектування особистості” [8, с. 147]. Освітній простір – це середовище спільного буття, трансформоване всіма суб'єктами виховання у чинник інтегративного впливу на процес розвитку й самореалізації особистості. Освітній простір навчального

закладу в горах – це результат спільної творчої діяльності школи, вчителів, учнів, батьків, громадськості, спрямований на створення спільного ціннісно-нормативного простору, простору виховних життєвих подій та можливостей, динамічна система взаємопов'язаних педагогічних подій, які становлять основу життєдіяльності школи, спрямованих на особистісний розвиток учня, становлення і розвиток його життєвої компетентності та життєвого проектування. Відповідно, складниками освітнього простору гірської школи повинні стати такі змістові елементи: *особистісний простір* учня (інтегральне відтворення результатів його життєдіяльності та руху у визначеному виховному просторі); *навчальний простір* (завдання пошукового та евристичного характеру, наукові розвідки та студії, індивідуальні проекти, наукові групи, інтелектуальні конкурси, учнівські конференції, малі академії наук); *самоосвітній простір* (робота над власним розвитком, інтелектуальним збагаченням, розширенням кругозору та ерудиції); *трудоий простір* (навчально-виробнича база школи, пришкільні ділянки, профільні гуртки, суспільно корисна праця); *соціальний простір* (участь у волонтерській діяльності, соціальна практика, набуття досвіду соціальної роботи); *соціокультурний простір* (вивчення історії та культурних надбань країни, рідного краю, участь у примноженні та збагаченні культурної спадщини); *вітальний простір* (формування базових понять про вітальні, або життєві, цінності, знання про збереження життя, покращання здоров'я, відпочинок, харчування, екологію тощо); *ігровий простір* (спортивні ігри, змагання, тренінгові заняття); *виховний простір* (організація колективних творчих справ, налагодження цілісної виховної системи школи, комплексний характер виховання).

У цьому контексті основним завданням школи в гірській місцевості є створення умов, сприятливих для самостійного набуття учнями необхідного життєвого та соціального досвіду. “Школа – це той соціальний інститут, де кожна дитина повинна розкритися як унікальна, неповторна особистість”, стверджує В. Ясвін [20]. Звичайно, школа не може відтворити у своїх стінах все багатство суспільних відносин, перенести досвід суспільної практики. Проте вона володіє достатнім потенціалом для “глобалізації свого навчально-виховного простору” (Д. Пузіков).

Навчально-виховний процес, спрямований на всебічний розвиток особистості та на формування її життєвих компетентностей, має вийти за межі навчального закладу. Школа, завдяки встановленню партнерських стосунків з територіальною громадою села чи міста, шляхом налагодження співпраці з представниками соціокультурної, економічної, освітньо-виховної сфер, повинна сприяти цілеспрямованому та безперервному залученню учнів до суспільних відносин та посиленої участі у життєдіяльності населеного пункту. Це сприятиме набуття школярами великого практичного досвіду, оптимальним засобом здобуття якого є соціальна практика, яка виступає дієвим способом досягнення освітніх та виховних цілей шляхом оволодіння певним видом трудової, навчальної, соціальної діяльності.

Для творчого розвитку особистості потрібні найрізноманітніші чинники, а також таке суспільство, що створює умови для повноцінного самовираження особистості, в якому на кожній стадії індивідуального розвитку людина знаходить можливість для реалізації та застосування своїх здібностей і задоволення потреб. Серед загальних модусів розвитку основними залишаються любов, віра, успіх, страх, миролюбство, екзистенційні потреби і бажання, свободи, боротьба з нівелюванням власної особистості, бажання зробити її відкритою.

Умови, які безпосередньо впливають на особистість, можна класифікувати на дві групи – суспільні та матеріально-фізичні. До першої групи належать первинні колективи, педагогічний процес, ритуали соціального середовища певного регіону, до другої – матеріально-побутові умови життєдіяльності вихователів і вихованців у конкретній освітньо-виховній системі, морально-психологічний клімат у колективі тощо.

Базовою функцією освіти є посередництво між практикою передання надбань культури, які містять затребувані сучасною епохою культурні норми й зразки поведінки, і новими поколіннями, які повинні здобувати відповідну освіту через засвоєння цих норм і зразків, з метою їх подальшого вдосконалення в умовах суспільства постійних змін та трансформацій.

Відповідно до зростаючих вимог модернізації системи освіти, розширився й ринок фахового забезпечення навчально-виховного процесу. На ринку праці з'явилися нові педагогічні професії – практичний психолог, тьютор, соціальний педагог, валеолог, домашній вихователь, гувернер, менеджер освіти та інші. У школі вводяться нові посади – заступника директора з організації дослідно-експериментальної роботи, спеціаліста по

зв'язках школи з громадськістю, спеціаліста в галузі освітнього права. Ці та інші зміни дають змогу розглядати зміст шкільної освіти як соціокультурний феномен, в якому містяться ті елементи культури, знань, які вкрай необхідні для набуття соціального досвіду, становлення і розвитку особистості [18].

Адже становлення людини як соціальної істоти внаслідок впливу зовнішніх і внутрішніх детермінант її розвитку називають формуванням особистості [14]. На думку відомого вченого І. Підласого, “формування передбачає деяку закінченість людської особистості, досягнення рівня зрілості та стійкості. Поняття “формування” ми вважаємо такою педагогічною категорією, яка ще не встановилась...” [15, с. 168].

Поняття “формування особистості” вживається у двох значеннях. Перше – формування особистості як розвиток, процес і результат. У цьому значенні формування особистості є предметом психологічної науки, завдання якої – з'ясувати те, що є в наявності (експериментально виявляється, міститься), чого можна досягти в умовах цілеспрямованих виховних і навчальних дій. Це є, власне, психологічний підхід до формування особистості.

Друге значення – формування особистості як її цілеспрямоване виховання. Це педагогічний підхід до визначення завдань і способів формування особистості, який насамперед передбачає з'ясування, що і як має бути сформовано в особистості для того, щоб вона відповідала соціально обумовленим вимогам, які висуває до неї суспільство [14]. Існують два кардинально різних професійних погляди на явище людської особистості. Перший полягає в тому, що формування і розвиток особистості зумовлюється її вродженими якостями і здібностями, а соціальне оточення при цьому мало впливає на цей процес. Другий – особистість формується і розвивається саме під час набуття нею соціального досвіду, а її внутрішні риси і здібності при цьому відіграють незначну роль. Але, незважаючи на відмінність поглядів, всі психологічні теорії особистості сходяться в одному: формування особистості людини розпочинається вже в ранньому дитинстві і триває цей процес упродовж всього її життя.

Як педагогічний, так і психологічний підходи до формування особистості школяра не тотожні один одному, проте становлять нерозривну єдність.

Формування людини – це складний процес становлення людини як особистості, який відбувається в результаті розвитку і виховання; цілеспрямований процес соціалізації особистості, що характеризується завершеністю [20]. Проте про завершеність цього процесу можна говорити лише умовно. Він проходить паралельно з біологічним розвитком. Формування особистості школяра – це становлення людини як соціальної істоти, яке вважають основним завданням навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі.

Відповідно до головних завдань загальної середньої освіти, розвиток особистості охоплює:

- особистісний розвиток – розвиток індивідуальних моральних, емоційних, естетичних і фізичних ціннісних орієнтацій та якостей особистості;
- загальнокультурний розвиток – освоєння основ наук, пріоритетних засад вітчизняної та світової культури;
- соціальний розвиток – виховання громадянських, демократичних і патріотичних переконань, засвоєння нових соціальних практик;
- інтелектуальний розвиток – розвиток інтелектуальних якостей особистості, оволодіння методологією пізнання, стратегіями і способами навчання, самоосвіти;
- комунікативний розвиток – формування здатності і готовності вільно спілкуватися рідною та іноземними мовами, володіти сучасними засобами вербальної і невербальної комунікації [18, с. 156]. Основи соціокультурного розвитку молодших школярів в освітньому процесі представлені науково-теоретичним аналізом досліджуваної проблеми з позицій сучасних філософських, культурологічних, соціологічних, психологічних та педагогічних підходів. Це підтверджує важливість розроблення комплексу педагогічних засобів і створення педагогічних умов соціокультурного розвитку учнів молодшого шкільного віку.

Формування всебічно розвинутої особистості, здатної до самовизначення в сучасній соціокультурній ситуації є актуальною проблемою всієї системи освіти. У зв'язку з цим необхідні нові моделі освіти, нові типи спеціалістів, нові освітні системи, технології, методи і форми діяльності суб'єктів

освітнього процесу. Адже в період трансформацій, коли змінюються стереотипи і цінності, суспільні зв'язки, більшість соціальних інститутів уже не виконують ту роль у формуванні особистості, з якою вони справлялися раніше в стабільному суспільстві [7].

Концептуальність розроблення інтелектуального розвитку особистості дасть педагогічним працівникам можливість віднайти баланс між культурою і цивілізацією, тим самим значно підвищити рівень знань, умінь і навичок населення, долаючи певні умовності, труднощі та обмеження освітнього середовища.

Безпосереднім гарантом всебічного виховання дітей, розвитку їхнього інтелектуального та творчого потенціалу, збереження фізичного та психічного здоров'я, за результатами дослідження, залишається, незважаючи на кардинальні зміни у суспільній свідомості, – школа. Адже вона розміщена територіально близько до дитини, режим її роботи стабільний, функції зрозумілі як дітям, так і батькам та громадськості, зміст діяльності регламентується державою і має варіативну частину, що уможливорює повніше задоволення потреб дітей і батьків.

Отже, *освітній простір гірської школи* – це певна система, якій притаманні: наявність визначених територій, на яких відбуваються певні події, що характеризують її цілісність; багаторівневість (онтологічний рівень, формальний рівень, змістовий рівень, акмеологічний рівень, праксеологічний рівень); взаємозалежність її компонентів та суб'єктів на формальному і змістовому рівні.

Загальноосвітній заклад, що працює у гірському населеному пункті Карпатського регіону, в сучасній соціокультурній ситуації розглядається нами насамперед як фундаментальна соціокультурна база виховання та розвитку дітей. Для успішної реалізації окреслених завдань слід налагодити комплексну систему виховної роботи, створити практико-орієнтовані програми та інші засоби педагогічної взаємодії і педагогічного впливу на вихованців.

Проблеми функціонування сільських шкіл гірського регіону, їх навчально-методичного, фінансового, правового та кадрового забезпечення є особливо актуальними для освітян Карпатського регіону України і повинні перебувати в центрі

уваги громадськості краю. Оскільки із 768 загальноосвітніх шкіл різних типів – 603 розташовані в сільській місцевості, у тому числі 270 – у віддалених гірських районах, а сільські освітні заклади із загальної кількості становлять 78,5 %.

Одним із шляхів вирішення означеної проблеми вважаємо впровадження “Регіональної програми розвитку освіти”, котра передбачає певну систему заходів, зокрема й у селах, які розташовані переважно в гірській місцевості та мають статус “гірських”. Поліпшенню ситуації сприяє також діючий у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника Міжнародний науково-дослідний проект “Гірська школа. Стан. Проблеми. Перспективи розвитку”. В межах цього проекту організовано регіональний експериментальний майданчик “Розвиток особистості молодшого школяра в умовах гірського середовища”, який функціонує на базі початкових класів гірських шкіл. Метою створення експериментального майданчика є дослідження впливів природного і соціокультурного середовища (сім’ї, школи і громадськості) гірського регіону на розвиток особистості молодшого школяра. З метою підвищення ефективності роботи науковцями розроблено рекомендації для педагогічної громадськості, керівників управлінь освіти Карпатського регіону “Про врахування впливу гірського природного і соціокультурного середовища на розвиток, навчання і виховання учнів”. Тобто, всебічно вивчається вплив на формування творчої особистості унікального за народними традиціями, етнічною самобутністю, збереженням автентичності регіону Українських Карпат.

Отже, освітній простір як педагогічна реальність характеризує педагогічну діяльність, що підтримує та розвиває освітні події на визначеній території. Кризові явища в освітній практиці, за яких виникають суперечності між визначеними цілями і можливостями їх досягнення, можна подолати шляхом відображення змісту освіти в навчальному процесі гірської школи. Від розуміння основ становлення та розвитку особистості педагогічним співтовариством школи, батьків, позашкільних установ, громадськості гірського села залежить розвиток освіти та якість надання освітніх послуг в умовах гірського регіону. Перспективи подальших розвідок вбачаємо у дослідженні інноваційної моделі побудови виховної системи загальноосвітньої школи гірського регіону.

Література

1. Бачинська Є. М. Механізм формування інноваційного освітнього простору в регіоні / Є. М. Бачинська // Педагогіка і психологія. – № 1 (54). – 2007. – С. 79–88.
2. Бех І. Виховання особистості : у 2-кн. Кн.2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
3. Выготский Л. С. Развитие личности и мировоззрение ребёнка // Психология личности. Тексты / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 5. – С. 126–128.
4. Возрастная и педагогическая психология / под ред. А. В. Петровского. – М., 1979. – 236 с.
5. Волкова О. В. Социокультурный аспект развития личности ребенка с ослабленным здоровьем [Электронный ресурс] / О. В. Волкова // Медицинская психология: электрон. науч. журн. – 2012. – N 6 (17). – Режим доступа: <http://medpsy.ru>.
6. Галица Е. В. Социокультурный аспект качества современного образования / Е. В. Галица // Актуальные вопросы современной педагогики : материалы IV междунар. науч. конф. – Уфа : Лето, 2013. – С. 1–3.
7. Иванов А. В. Социально-педагогическая поддержка ребенка в культурной среде образовательного учреждения : монография / А. В. Иванов. – М. : АПКППРО, 2008. – 136 с.
8. Єрмаков І. Г. Життєвий проект особистості: від теорії до практики : практико зорієнтований посібник / І. Г. Єрмаков, Д. О. Пузіков. – Київ : Освіта України, 2007. – 212 с.
9. Кісіль М. В. Простір освіти з точки зору її основного суб'єкта / М. В. Кісіль // Вісник Черкаського університету. – 2006. – Серія “Педагогічні науки”, Вип. 88. – С. 138–141.
10. Куракин А. Т. Школьный ученический коллектив: проблемы управления / А. Т. Куракин, Л. И. Новикова. – М. : Знание, 1982. – 96 с.
11. Леонова О. А. Образовательное пространство и образовательная среда: опыт сопоставления / О. А. Леонова // Методологические проблемы педагогики. – 2008. – С. 9–14.
12. Мануйлов Ю. С. Основы средового подхода в работе учителя начальной школы / Ю. С. Мануйлов // Основные пути гуманизации учебно-воспитательного процесса в начальных классах : материалы областной науч.-метод. конф., (Кустанай, 28–29 марта 1990 г.). – Кустанай : КустПИ, 1990. – С. 26–33.

13. Національні стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
14. Основи психології і педагогіки : навч. посіб. / А. В. Семенова, Р. С. Гурін ; за ред. А. В. Семенової. – Київ : Знання, 2007. – 341 с.
15. Підласий І. П. Діагностика та експертиза педагогічних проєктів / І. П. Підласий. – К., 1998. – 191 с.
16. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2000. – 712 с.
17. Сериков В. В. Общая педагогика : изб. лекции / В. В. Сериков. – Волгоград, 2004 – 278 с.
18. Степанова И. Ю. Становление профессионального потенциала педагога в процессе подготовки : монографія / И. Ю. Степанова. – Ставрополь : Проспект, 2015. – 305 с.
19. Философский словарь / под. ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М. : Инфра-М., 1998. – 576 с.
20. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – Москва : Смысл, 2001. – 368 с.

И. Б. Червинская

Горная школа как пространство интеллектуального роста младшего школьника

Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника
(Ивано-Франковск, Украина)

В статье представлены особенности сложного и многогранного процесса развития младшего школьника в образовательной среде горной школы. Автор акцентирует внимание на социокультурной составляющей этого процесса, описывает ведущие факторы влияния, разные подходы, концепции развития и формирования личности, предлагает варианты создания воспитательной социокультурной среды школы. Раскрыта роль педагогов, родителей и общественности в интеллектуальном развитии личности младшего школьника, смысловые элементы образовательной среды горной школы и их влияние на формирование подрастающей личности.

Ключевые слова: воспитательная среда, социокультурная среда, формирование личности, развитие, воспитание, социализация.

I. B. Chervinska

Mountain School as a Space of Intellectual Growth of Junior Schoolchildren

Precarpathian Vasyl Stefanyk National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

In the article some features of the complex and multifaceted process of development of the younger schoolchild in the educational space of mountain school are exposed. The author focuses on the socio-cultural component, describes the key factors of influence, different approaches and concepts of personality development and identity formation. Ways to create a socio-cultural educational environment of the school are suggested.

The role of teachers, parents and the public in the process of intellectual development of the junior student is revealed. The elements of the educational space of mountain school and their impact on the individual are described. The educational space is considered as a pedagogical reality determining educational activity that supports and develops educational events on the defined territory.

School, teachers, classmates, community organizations, sports clubs, houses of children and teenagers, a library, parents and even friends in the yard – all this is socio-cultural space of the modern student.

Conceptualisation of socio-cultural development of cultural and educational environment will enable teaching staff to search for a balance between culture and civilization, thereby significantly increase the knowledge and skills of the population, overcoming certain conventions, difficulties and limitations of educational environment.

Keywords: *educational environment, socio-cultural environment, identity formation, development, education, socialization.*

References

1. Bachynska, Ye. M. (2007). Mekhanizm formuvannia innovatsiinoho osvitnoho prostoru v rehioni [The mechanism of formation of innovational educational space in the region]. *Pedahohika i psykholohiia*, 1 (54), 79-88.
2. Bekh, I. (2003). *Vykhovannia osobystosti: Book 2* [Education of personality]. Kyiv: Lybid.
3. Vygotskii, L. S. (1982). Razvitiie lichnosti i mirovozzreniie rebenka [Development of personality and the child's worldview]. In Vygotskii, L. S. *Psikhologiiia lichnosti. Teksty: Vol. 5* (pp. 126-128). Moscow: Pedagogika.
4. Volkova, O. V. (2012). Sotsyokulturnyi aspekt razvitiia lichnosti rebenka s oslablennym zdoroviem [A socio-cultural aspect of development of a child with weak health]. *Meditsynskaia psikhologiiia*, 6 (17). Retrieved from <http://medpsy.ru>.

6. Hershunskii, B. S. (1987). *Kompiuterizatsyia v sfere obrazovaniia: Problemy i perspektivy* [Computerization in the sphere of education: Problems and prospects]. Moscow: Pedagogika.
8. Ivanov, A. V. (2008). *Sotsialno-pedagogicheskaia podderzhka rebenka v kulturnoi srede obrazovatel'ngho uchrezhdeniia* [Social-pedagogical support of the child in the cultural environment of educational institution]. Moscow: APKiPPRO.
9. Yermakov, I. H. & Puzikov, D. O. (2007). *Zhyttyevyi proekt osobystosti: vid teorii do praktyky* [Life project of personality: from theory to practice]. Kyiv: Osvita Ukrainy.
10. Kisil, M. V. (2006). Prostir osvity z tochky zoru yii osnovnoho subiekta [The space of education from the main subject's point of view]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu*, 88, 138-141.
11. Kurakin, A. T. & Novikova, L. I. (1982). *Shkolnyi uchenicheskii kollektiv: problemy upravleniia* [School student team: problems of management]. Moscow: Znaniie.
12. Manuilov, Yu. S. (1990). Osnovy sredovogo podkhoda v rabote uchitelia nachalnoi shkoly [Basics of environmental approach in the work of primary school teacher]. In *Osnovnyie puti humanizatsyi uchebno-vospitatelnogo protsessa v nachalnykh klassakh* [The main ways of humanization of educational process in elementary school]. Proceedings of conference: (pp. 26-33). Kustanai: KusPY.
13. *Natsionalni stratehii rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku* [National strategies of development of education in Ukraine for the period till 2021]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
14. Semenova, A. V. & Hurin, R. S. (2007). *Osnovy psykholohii i pedahohiky* [Basics of psychology and pedagogy]. Kyiv: Znannia.
15. Pidlasyi, I. P. (1998). *Diahnostyka ta ekspertyza pedahohichnykh proektiv* [Diagnosctics and expertise of pedagogical projects]. Kyiv.
16. Rubinshtein, S. L. (2000). *Osnovy obshchey psikhologii* [Basics of general psychology]. Saint-Petersbourg: Piter.
18. Sukhomlynskyi, V. O. (1975). *Pro vykhovannia* [About education]. M.: Politydav.
19. Frolov, I. T. (Ed.). (1998). *Filosofskii slovar* [Philosophic dictionary] (5th ed.). Moscow: Infra-M..
20. Yasvin, V. A. (2001). *Obrazovatelnaia sreda: ot modelirovaniia k proektirovaniuu* [Educational environment: from modelling to projecting]. Moscow: Smysl.